

Švedski merkantilist J. F. Kryger v glasilu kranjske kmetijske družbe 18. stoletja

PETER VODOPIVEC

Kranjska kmetijska družba v 18. stoletju, prizadevanja po modernizaciji kmetijstva v obdobju reformnega absolutizma in vprašanje o zgodnjih odmevih fiziokratizma na slovenskih tleh so teme, ki se jim je Ema Umek posvetila na samem začetku svoje raziskovalne in zgodovinarske poti.¹ Njene ugotovitve so večinoma še danes temelj tega, kar o problematiki vemo, saj se zlasti raziskovanja nastanka in dela leta 1767 ustanovljene kranjske kmetijske družbe ter podrobnejšega proučevanja njenih publikacij ni sistematično lotil še noben drug raziskovalec. To je tembolj presenetljivo, ker je bila terezijansko-jožefinska kmetijska družba v Ljubljani, kot je nazorno pokazala Umekova, edina v zboru avstrijskih kmetijskih družb 18. stoletja, ki ji je uspelo razviti rednejšo izdajateljsko-publicistično dejavnost, pri tem pa poleg domačih pritegniti k sodelovanju tudi tuje strokovno uveljavljene avtorje, ki so na strani njenih publikacij predstavili in zastopali najmoderneje gospodarske nazore tedanje dobe. V svojem zapisu zato želim na kratko še enkrat opozoriti na obzorje in usmerjenost kranjske kmetijske družbe 18. stoletja in njenih publikacij, kot ju je leta 1967 v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, predstavila Ema Umek,² ter v isti sapi njena opozorila in dognanja dopolniti in razširiti z gradivi in podatki, ki so nam postali dostopni v obdobju po objavi njenega članka.

Kot je znano, so bile terezijanske družbe za pospeševanje kmetijstva (Ackerbaugesellschaften, Agrikultursozietäten, tudi Ökonomische Gesellschaften) državno-deželne, večinoma tesno s stanovi povezane ustanove, ki so jih ustanavljali ob podpori dvornih pisarn in dežel-

nihi oblasti, da bi pospeševale izvajanje vladne kmetijske politike in spodbujale uresničevanje oblastnih prizadevanj po modernizaciji kmetijstva.³ Habsburški vrli in njegovi svetovalci so se pri oblikovanju tovrstnih združenj in opredelitvi svojih ciljev lahko zgledovali po britanskih, francoskih, italijanskih, švicarskih in nemških "gospodarskih družbah" (med prvimi v Evropi naj bi bili ustanovljeni škotska leta 1723 in irska družba leta 1736, nato pa naj bi sledile družbe v Londonu in Firencah leta 1753, v Bretanji 1757, v Bernu leta 1759 in v Parizu leta 1761).⁴ Prve "patriotične" in "gospodarske družbe v nemškem cesarstvu" so odprle vrata v prvi polovici šestdesetih let, takoj za njimi pa so začele delovati tudi že družbe na Koroškem (1764/65), Goriškem (1765), Štajerskem (1764/66) in Kranjskem (1764/67),⁵ ki so bile med "pionirskimi" v habsburški monarhiji. Pravila koroške družbe, ki jih je sestavil podjetnik nizozemskega rodu in poznejši družbeni kanceler Jan van Thyls, je Marija Terezija leta 1765 razglasila za vzor, ki naj bi ga posnemala draga, še ustanovljajoča se avstrijska združenja; zato so bila zgled tudi preostalim trem družbam na slovenskem ozemlju. Vse štiri so se skladno s prakso in tradicijo "učenih družb" tedanje dobe posvečale proučevanju nagradnih tem in vprašanj, hkrati pa se ukvarjale s preizkušanjem in razširjanjem novih poljedelskih kultur, s seznavanjem članov z aktualnimi kmetijskimi, živinorejskimi in gozdarskimi problemi in njihovimi rešitvami ter tu bolj, tam manj uspešno organizirale tehnični in kmetijski pouk. Med člani družb, ki so jih vsaj sprva imenovala in potrjevale oblasti, so bili zemljiški gospodje in upravitelji graščinskih posestev, deželni uradniki, podjetniki in učenjaki ter župniki in ponekod učitelji. Že leta 1774 so na Dunaju s posebnim

¹ Ema Umek je o kranjski kmetijski družbi v obdobju od 1767 do 1787 pripravila že diplomsko nalogo na Oddeleku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani (gl. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek, *Agrarna gospodarstva*, SAZU, Inštitut za zgodovino in DZS, Ljubljana 1970, str. 527). O terezijansko-jožefinski kmetijski družbi je poleg tega pisala v *Enciklopediji Slovenije*, 5. zvezek, *Mladinska knjiga*, Ljubljana 1991, str. 116-117, 393 ter v razstavnem katalogu *Narodnega muzeja v Ljubljani - Slovenci v letu 1789, metinica kataloga in avtonicna razstave Jasna Hurvat*, Ljubljana 1989, str. 89-93. O usmerjenosti publikacij kranjske kmetijske družbe v 18. stoletju pa govori njen članek: *Usmerjenost publikacij kranjske kmetijske družbe v letih 1770-1779*, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* XV/1967, št. 3, str. 149-141.

² Cit. v op. 1.

³ O tem podrobneje: *Gospodarska in družbena zgodovina...*, cit. v op. 1; Bugu Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* V, DZS - Ljubljana 1974, str. 44-45; Ernst Bruckmüller, *Die Anfänge der Landwirtschaftsgesellschaften und der Wirkungen ihrer Tätigkeit. Die Auswirkungen der teresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Niederösterreichs*, *Vorträge und Diskussionen des ersten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde, Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde*, Wien 1982.

⁴ E. Bruckmüller, cit. v op. 3, str. 51-52.

⁵ Prva letnica pomeni dvornu privoljenje, druga dejansko konstituiranje.

dvornim dekretom priporočili, naj kmetijske družbe sprejemajo med člane tudi razgledane in podjetne kmete. Vseeno kmetov med člani kmetijskih družb na slovenskem ozemlju v 18. stoletju skoraj ni bilo.⁶

Čeprav je prišla pobuda za ustanovitev kmetijskih družb v Notranji Avstriji in na Tirolskem iz Ljubljane (njen avtor je bil komerčni svetnik Fremaut, ki je leta 1764 predlagal njihovo ustanovitev po zgledu švicarske družbe v Bernu), je bila kranjska (s polnim nazivom: Gesellschaft für die Ackerbau und nützliche Kunst) med štirimi družbami na slovenskem ozemlju zaradi administrativnih in finančnih zapletov ustanovljena zadnja, (vendar pred družbami v Spodnji in Zgornji Avstriji ter na Češkem in Moravskem).⁷ Na tesno povezanost z deželnimi oblastmi kaže že dejstvo, da je bil za njenega prvega predsednika izbran svetnik deželnega glavarstva Josef baron Brigido; protektor družbe je bil vsakokratni deželni glavar, sicer pa je bila družba od leta 1769 neposredno podrejena deželnemu glavarstvu. Njeno člansko sestavo in njen historiat danes podrobno poznamo prav po zaslugi Eme Umek. Med člani družbe (vseh naj bi bilo okoli 50) so bili poleg fevdalcev, predstojnikov nekaterih samostanov, upravnikov zemljiških gospostev, uradnikov in profesorjev liceja najbolj znameniti možje tedanje Kranjske: B. Hacquet, P. P. Glavar, J. A. Scopoli, G. Gruber, A. T. Linhart, Blaž Kumerdej in Ž. Zois. Družba je imela tudi častne člane, med katerimi so bile prav tako nekatere znane avstrijske in tuje osebnosti. V programu in praktični dejavnosti se je zgledovala po drugih avstrijskih kmetijskih družbah, pri tem pa se je zavzemala za uvajanje in gojenje novih rastlin in kultur (kot krompirja, detelje, konoplje, lanu) ter za dvig in modernizacijo ovčereje, konjereje in govedoreje. Posamezniki so praktično in s spisi spodbujali še k izboljšavam v vinogradništvu, inovacijam v gozdarstvu, k ukvarjanju s čebelarstvom ter k novostim v predilstvu in platarstvu. Družbino vodstvo je poleg tega posvečalo posebno skrb izobraževanju. S pomočjo deželnih stanov so leta 1769 odprli melanično šolo, na kateri je poučeval G. Gruber, v sedemdesetih letih je v okviru družbe delovala kmetijska šola, v osemdesetih pa je družba podprla tudi pouk risanja ter pouk medicine in kemije (slednjega je vodil B. Hacquet).⁸

Natančnejšo oceno dela kranjske terezijan-

sko-jožefinske kmetijske družbe bi omogočila še podrobna primerjava z ostalimi avstrijskimi kmetijskimi družbami 18. stoletja. Vseeno že obstoječa literatura razkriva, da je bila družba na Kranjskem v sedemdesetih in osemdesetih letih med aktivnejšimi in uspešnejšimi, če ne celo med najštevilčnejšimi in najdejavnejšimi v monarhiji.⁹ To med drugim posebej velja za njeno izdajateljsko in publicistično dejavnost, saj so periodične publikacije - poleg kmetijskih priločnikov in koledarjev - načrtovale tudi nekatere druge družbe,¹⁰ vendar ni načrtovani podvig kot kaže - razen kranjski - uspel nobeni med njimi. V Ljubljani so v sedemdesetih letih izšli "kar" štirje zvezki nemško pisane družbine publikacije z naslovom "Sammlung nützlicher Unterriechte" (prvi z letnico 1770, drugi 1771, tretji 1776 in četrti 1779), v letih 1775-1776 pa je družba izdajala tudi tedenski časopis "Wöchentliches Kundschafftblatt". V "Sammlung...", h kateri so pritegnili širok krog domačih in tujih sodelavcev, so družbeno vodstvo in uredniki publikacij objavljali članke s teoretično in gospodarsko-politično vsebino, odgovore na nagradna vprašanja in praktične nasvete, v "tedenskem informativnem listu" pa so poleg praktičnih člankov prinašali še uradna obvestila, odredbe ter tekoče gospodarske in druge vesti. Tednik je kljub težnji po širitvi vsebine po dveh letih ugasnil zaradi premajhnega zanimanja; zanimanje za "Sammlung nützlicher Unterriechte" pa očitno ni bilo tako majhno, saj je zadnji - četrti zvezek še istega leta, ko je izšel, doživel tudi ponatis.¹¹ Založnik obeh publikacij - "Sammlung..." in tednika - je bil ljubljanski tiskar Friderik Egger.

V "Sammlung nützlicher Unterriechte" so že pozornost Umekove pritegnili predvsem trije članki. Vsi trije so obravnavali teoretična oz. gospodarskopolitična vprašanja in dva izmed njih sta bila odgovora na leta 1771 razpisano nagradno vprašanje kranjske kmetijske družbe, ki se je glasilo: S kakšno pragmatično zakonodajo naj bi v državi dosegli najnižje cene žitaric? Prvo-nagrajeni spis je bil delo Johana Friderika Krygerja, dolgoletnega visokega gospodarsko-političnega uradnika v Stockholmu ter člana švedske in drugih tujih akademij (za častnega člana ga je izvolila tudi kranjska kmetijska družba), drugo-nagrajeni oz. polivaljeni sestavek pa je prispeval Benečan Francesco Grisellini, tajnik kmetijske družbe v Milanu, član kraljevskih akademij v Lyonu in Londonu ter častni član kmetijskih družb v Bernu in Gorici. Oba članka (prvi na nekaj manj kot 36 in drugi na več kot 40 straneh) sta izšla leta 1776 v tretjem zvezku "Sammlung nützlicher Unterriechte". Kryger je nato družbi poslal (ali zanjo napisal?) še en članek in sicer z

⁶ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 54. B. Grafenauer, v op. 3 *nav. delo*, str. 44 omenja med člani goriške družbe dva kmeta, na Kranjskem pa enega, menim ko E. Umekova v članku v katalogu Narodnega muzeja (cit. v op. 3, str. 89) ugotavlja, da v kranjski družbi v 18. stoletju med člani ni bilo "pudlnikov".

⁷ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 52.

⁸ E. Umek, *Družba za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani 1767-1787*, Slovenci v letu 1789, Narodni muzej, Ljubljana 1989, str. 89-91.

⁹ E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 54-68.

¹⁰ Npr. češka, muravsko-slezjska in spodnjeavstrijska - gl. E. Bruckmüller, *nav. delo*, str. 65-75.

¹¹ E. Umek, *cit. v op. 8*, str. 90.

naslovom "Von dem Verhältnisse der Menge des Geldes in einem Staat, gegen die Menge der Menschen und Waaren"; ta je izšel v zadnjem, četrtem zvezku družbine publikacije leta 1779 (to je dve leti po avtorjevi smrti).¹²

Kot je leta 1967 v Kroniki opozorila Ema Umek, so bile zlasti v obeh nagrajenih člankih (delno, čeprav v manjši meri, pa tudi v drugih sestavnih družbinah publikacij) vidno navzoče fiziokratske ideje. F. Grisellini je tako v svojem zapisu dobesedno povzel fiziokratsko misel o naravi in zemlji, ki sta edini vir "pravega narodnega bogastva" in o kmetijstvu kot edini "spretnosti (Kunst)", ki to bogastvo lahko poveča, ter ugotavljal, da morajo državne oblasti zato kmetijstvo ščititi in podpirati.¹³ S Krygerjem sta si bila poleg tega enotna glede stališča, da hitrejši razvoj kmetijstva ovirajo neracionalna delitev zemljišč, negotovost kmečke posesti, nevoljništvo, različne vrste tlake ter "pomanjkanje pripravnih kmečkih delavcev". Zato sta se zavzemala za združevanje zemljiške posesti v večje enote, na "katerih bi se lahko uporabljale boljše metode obdelovanja", podpirala razdelitev srenjskih pašnikov in vključitev srenjske zemlje v obdelovane njivske površine ter priporočala odpravo nevoljništva, ki naj bi bilo posledica "barbarskih stoletij". Grisellini je tudi posebej poudarjal, da je treba kmetu vrniti položaj, ki mu gre po naravi, in mu zagotoviti vse "prednosti in pravice človeštva", oha s Krygerjem pa sta kot zgled hvalevrednega in učinkovitega pospeševanja kmetijstva in skrbi za podložnike navajala med predhodniki fiziokratov in fiziokrati v splošnem zelo čislano politiko francoskega kralja Henrija IV. (vladal je od 1589. do 1610) in njegovega ministra Sullyja (zadnji naj bi - kot je znano - razglašal živinorejo in kmetijstvo za "dojki", ki hranita Francijo).¹⁴

Kryger in Grisellini sta se strinjala tudi o pglavilni točki svojega odgovora na vprašanje, kakšna naj bo zakonodaja v državi, ki želi doseči najnižjo (in stabilno) ceno žitaric. Oba sta trdila, da je pogoj "stalno nizke cene žita" trgovinska svoboda in to ne le znotraj državnih meja, tem-

več tudi v trgovanju med državami. Država mora zato poskrbeti za varstvo posameznikovih pravic, za varnost zasebne lastnine in predvsem za svobodo trgovanja. Po Griselliniju naj bi bile težave pri oskrbi z žitom, s katerimi so se srečevale tedanje države ali nekatere njihove pokrajine, posledica omejitev, ki so jih nasproti "naravni svobodi kmeta in meščana" postavili oblastniki in vladarji, edino sredstvo za obnovitev in zagotovitev blagostanja pa je videl v vrnitvi k svobodi trgovine, ki "pospešuje kmetijstvo, povečuje bogastvo, pomnožuje prebivalstvo" ter podpira "obtok denarja in obrt", torej vse, od česar so odvisni tudi "sreča, moč in oblast države".¹⁵ V nasprotju s Krygerjem, ki v podkrepitev svojih stališč in trditev ni navajal strokovne literature ali besedil in avtorjev, na katere se je opiral, se je Grisellini v svojem članku določeno in odkrito skliceval na razsvetljenje in fiziokrate. Tako je med referenčnimi publikacijami navajal Enciklopedijo, med avtorji pa Montesquieuja, Mirabeauja starejšega,¹⁶ Mercier de la Riviera in (seveda) Quesnaya. Kranjske bralce "zbirke koristnih podukov" je na ta način bržčas med prvimi, če ne sploh prvi seznanil tudi s Quesnayevimi predstavami o delitvi družbe na razrede in njegovo "tableau économique". Grisellini jo je v svojem članku nekoliko poenostavil in družbo razdelil le na dva razreda: na razred zemljiških posestnikov in kmetov, ki skušajo kot proizvajalci dvigniti cene kmetijskih pridelkov, in na (sterilni) razred delavcev in obrtnikov, ki želijo življenjske potrebščine kupiti po čim nižji ceni.¹⁷

Že Ema Umek pa je opazila, da je mogoče v Grisellinijevem in zlasti drugem Krygerjem spisu poleg fiziokratskih zaslediti tudi merkantilistične (oz. pozno merkantilistične) prvine. Grisellini se je v razumevanju razmerja med ceno ter količino blaga in denarja na eni strani opiral na Montesquieuja in menil, da je cena odvisna od količine blaga, torej rezultat razmerja med ponudbo in povpraševanjem, vendar se na drugi že tudi približeval Quesnayu in skupaj z njim ugotavljal, da so cene neagrarnih izdelkov - prav tako kot delavske mezde - odvisne od cen osnovnih življenjskih potrebščin in zato te merilo, po katerem se ravna tudi cene vsega drugega blaga (s ceno dela vred).¹⁸ Krygerjevo stališče pa je bilo precej drugačno. V nasprotju z Grisellinijem je ostal v svojem drugem "ljubljanškem članku" daleč od fiziokratizma, pri tem pa se je - kot je leta 1975 v angleško pisani švedski reviji *Economy and History* ugotavljal Toussaint Hočevar - občutno oddaljil tudi od merkantilizma. Hočevar je sploh menil, da je drugi

¹² E. Umek, Usmerjenost publikacij kranjske kmetijske družbe, cit. v op. 1, str. 149.

¹³ Prav tam: F. Grisellini, Ob und durch was für eine pragmatische Gesetzgebung in einem grossen Staat, welcher aneinander hängt, um fahrbare Strassen sowohl, schiffreiche Flüsse hat, der Gefahr des Abganges und der übermässigen Preissteigerung der zum täglichen Lebensunterhalt erforderlichen Körner, am sichersten, und stamhaftesten vorgeborgten werden möge, dass damit der Ackerbau am lebhaftesten befördert, und der billigste stette Mittelpreis erwirkt werde: dann ob, und wie die allenfalls an einem oder anderen Theile des Staats anhängende See, in ein- oder anderen Theile, einen Einfluss haben möge? Sammlung nützlicher Unterrichte III, Laibach 1776, str. 60-61.

¹⁴ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 149-150. Za Sullyja: Dr. Obren Blagujevič, Ekonomske doktrine. Privredni pregled, Beograd 1976, str. 94.

¹⁵ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

¹⁶ Mirabeau "Starejši" je bil oče znanega voditelja iz obilobja francoske revolucije.

¹⁷ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

¹⁸ Prav tam.

Krygerjev "ljubljski esej" z makroekonomskega vidika in s stališča "zgodovine ekonomske analize" bolj zanimiv in izviren kot prvi, ki ga je nagradila kranjska kmetijska družba, in se je zato v svojem prikazu, s katerim je skušal švedsko strokovno javnost, ki so ji bile Krygerjeve kranjske objave neznane, opozoriti na Krygerjevo pisanje v "Sammlung nützlicher Unter-richte", omejil predvsem nanj.¹⁹

Kryger je v članku o Razmerju med količino denarja, številom prebivalstva in količino blaga dokazoval, da je treba za uspešno in učinkovito uresničitev gospodarskih ciljev vzdrževati stabilno razmerje med količino denarja in obsegom proizvodnje. "Stara (merkantilistična) resnica", da "sreča države" temelji na "količini denarja" bi naj tako ne bila točna, saj naj bi "srečo" zagotavljalo šele ravnovesje med "količino denarja", "ljudmi" in "blagom".²⁰ Gospodarska (in državna monetarna) politika bi si morali tako v prvi vrsti prizadevati za spodbujanje številčne rasti in delovne vneme prebivalstva, hkrati pa podpirati dvig domače proizvodnje. Kot je opozoril Hočevar je bilo takšno razmišljanje še hlizi merkantilizmu, čeprav se je Kryger v svoji argumentaciji z merkantilisti tudi že razhajal. Medtem ko so merkantilisti zagovarjali pospeševanje rasti prebivalstva z vidika moči države, ki jo je posebej ljubil vladar, se je Kryger zavzemal zanjo - kot je zapisal, ker je povečevala "srečo" (ali "blagor" - "Glückseligkeit"). Po Hočevarjevem mnenju naj bi Krygerjevo sklicevanje na "srečo" kazalo na vplive razsvetljenkega utilitarizma (npr. na "la massima felicità divisa nel maggior numero" pri Cesari Beccari),²¹ Krygerjeva opozorila, da je za vsaka proizvodnja potrebna določena količina človekovega dela in ima torej po pravilo - "več ljudi, več dela - več dela, več blaga" - največ blaga država, ki ima največ prebivalstva, pa naj bi pa že razkrivala tudi "visoko stopnjo metodološke pretanjenosti"²² in spogledovanje z delovno teorijo vrednosti.

Kryger je v članku v publikaciji ljubljanske kranjske kmetijske družbe nadalje ugotavljal, da zaposlitve in proizvodnje ni brez potrošnje oz. porabe, vendar hkrati trdil, da povečana povpraševanje ne sme biti enostransko omejeno na luksuzne dobrine in izdelke, saj ima v tem primeru (lahko) škodljive gospodarske posledice. Nove količine denarja (zaradi npr. povečanega priliva dragih kovin in zlata ali ozemeljskih

osvajanj), ki se stekajo v roke majhnega števila ljudi in rabijo le za nakup in nabavo luksuznih izdelkov, naj bi namreč - kot je menil Kryger - rušile gospodarsko ravnovesje, saj naj bi dvigale mezde in cene, te pa naj bi rastle v proizvodnji osnovnih življenjskih potrebščin in hrane počasneje kot v luksuznih obrteh. Posledica takšnega stanja naj bi bilo zniževanje dohodka v kmetijstvu in živilski proizvodnji ter odhajanje zaposlenih iz agrarnega sektorja in z njim povezanih obrti v bolj dobičkonosne obrate luksuzne proizvodnje - in ko bi tam ne bilo več prostih delovnih mest - v tujino. Verižna reakcija naj bi bila neizogibna: upadanju konjunktura v agrarnem sektorju naj bi sledilo postopno upadanje prebivalstva, upadanju prebivalstva pa naj bi - skladno z osnovno Krygerjevo tezo o prebivalstvu kot enim temeljnih dejavnikov proizvodnje in narodnega bogastva - sledil npad celotne proizvodnje države. Še več: po Krygerjevih predvidevanjih naj bi rast mezd (in dobičkov) postopno privedla tudi do zmanjševanja delovne vneme zaposlenih v proizvodnji luksuznih izdelkov, pri čemer bi ob določenih višini zaslužka postal prosti čas dragocenejši kot dodatni dohodek. Rezultat celotnega procesa bi bil tako zlasti za preprosto prebivalstvo več kot negativen. "Preprosti ljudje bi ali obitožali zaradi inflacije ali pa se predali brezdelju, če bi v enem dnevu zaslužili toliko, kolikor potrebujejo za življenje v dveh ali treh", je sklepal Kryger.²³

Kljub takšnemu stališču sta bila povečanje količine denarja v obtoku in "zmerna" inflacija lahko - kot je menil Kryger - tudi zelo koristna. V svojem članku je opozarjal predvsem na dve možnosti dotoka "novega" denarja in sicer s pridobivanjem srebra in zlata ter s posojili. V obeh primerih pa naj bi imel "novi denar" po njegovem prepričanju ugodne gospodarske posledice le, če bi ga porabili za proizvodnjo "novega", dodatnega blaga in povečanje števila zaposlenih. V tem primeru bi namreč ne vplival na rast "cen" in "mezd", nizka in stabilna raven cen pa je bila po Krygerja eden temeljnih pogojev za gospodarsko stabilnost in prosperiteto države. Kot je pokazal Hočevar, razkriva Krygerjev drngi "ljubljski esej", da se je švedski avtor v njem že vidno oddaljil od tradicionalne "državno-merkantilistične doktrine", saj je videl temeljni gospodarski cilj v "blagostanju posameznika".²⁴ Vseeno v njegovem pisanju v četrtem zvezku "Sammlung nützlicher Unter-richte" še ni zaslediti vpliva v tedanjem času uveljavljajoče se in tudi med poznimi merkantilisti navzoče teze "avtomatskega mehanizma" ali "nevidne roke", po kateri, če razmere niso preveč negotove, gospodarski procesi in tržni mehanizmi dolgoročno sami vzpostavljajo in zagotavljajo ravnovesje med količino denarja, cena-

¹⁹ Toussaint Hočevar, Monetary Theory in J. F. Kryger's Second Ljubljana Essay (1779), Economy and History, (Published by The Institute of Economic History and The Economic History Association, University of Lund), Vol. XVIII, No. 1/1975, str. 34-40.

²⁰ J. F. Kryger, Von dem Verhältnisse der Menge des Geldes in einem Staat, gegen die Menge der Menschen und Waaren, Sammlung nützlicher Unterrichte, IV - 1779, Laybach 1779, str. 159 in naprej.

²¹ T. Hočevar, nav. delo, str. 36.

²² Prav tam.

²³ Prav tam, str. 37, J. F. Kryger, cit. v op. 20, str. 163.

²⁴ T. Hočevar, nav. delo, str. 39.

ni, dohodkom, proizvodnjo in potrošnjo.²⁵ V nasprotju z zahtevo po "trgovinski svobodi", ki jo je zagovarjal v članku o "žitni trgovini", v katerem je odklanjal vsako vmešavanje države v žitne trgovske posle, tudi državno oblikovanje žitnih rezerv za obdobje slabih let in visokih cen, je v svojem drugem in zadnjem članku vztrajal pri državnem poseganju v gospodarstvo in aktivni državni gospodarski politiki, če je bilo to v korist vzpostavljanju in varovanju pravnega razmerja med denarjem, proizvodnjo in prebivalstvom. Po Hočevarju je Krygerjeva teza o povečanju "outputa" s pomočjo inflacije njegov najpomembnejši prispevek k "analizam ekonomске analize".²⁶

Kryger je bil na Švedskem (in je še danes) znan kot merkantilist ter sprva ortodoksni privrženec strogo državno vodenega gospodarstva.²⁷ Rojen leta 1707 na otoku Rügen v švedski Pomoraniji in Nemeec po rodu je študiral v Stralsundu in v Greifswaldu, nato pa od začetku tridesetih let služboval na Švedskem, kjer si je med prijatelji pridobil sloves "švedskega rodoljuba". Po kratkem začetnem obdobju, ki ga je preživel v privatni službi, je postal visok gospodarski in finančni uradnik (od leta je bil 1770 "komerseräd", torej trgovinski svetnik) v različnih državnih in dvornih pisarnah v Stockholmu. V njegovih biografijah in v švedskem biografskem leksikonu ni nobenega podatka o njegovih stikih z Ljubljano in Kranjsko in njegova sicer obsežna bibliografija ne pozna njegovih kranjskih člankov. Kryger je bil v letih od 1747 do 1766 kot "komisar za manufakture" posebej zadolžen za zaščitno politiko, podpiranje in pospeševanje domače - švedske manufakturne proizvodnje, vendar je začel že v petdesetih letih postopno spreminjati svoje prvotno toge merkantilistične gospodarske nazore in se zblíževati z idejami t. i. "reformnega merkantilizma". Pozneje naj bi pokazal nekaj razumevanja tudi za fiziokratska stališča in postal (kot že vento) zagovornik svobodne žitne trgovine, čeprav naj bi ne bil nikoli resnični privrženec fiziokratov in fiziokratizma.²⁸ Njegova razmišljanja o gospodarstvu in njegove gospodarske predstave naj bi namreč bolj kot različna teoretska in načelna gospodarskopolična razmišljanja zaznamovale konkretne švedske gospodarske in politične težnje in razmere.

Švedska je doživljala v 18. stoletju, od smrti Karla XII. (1718) dalje zelo buren razvoj. S stanovskim odporom proti kraljevemu absolutizmu sta dobila stanovska skupščina (Ryksdag) in plemstvo premoč nad dvorom in kraljem, s

slabitvijo osrednje - izvršne - oblasti pa so se zaostriili tudi odnosi med stanovi, zlasti med plemstvom in kmetstvom, ter med različnimi meščanskimi strujami. Kralj Adolf Friderik iz dinastije Holstein-Gottorp, ki je prišel leta 1751 na prestol z rusko pomočjo in je neuspešno poskušal obnoviti absolutizem, je delitve še poglobil. Pri tem so že tako napete odnose med stanovi in meščanskimi skupinami dodatno bremenili spori glede švedske zunanje in gospodarske politike. Kar zadeva zunanjo politiko, so se kopja lomila predvsem glede vprašanja, ali naj se Švedska nasloni na Rusijo ali Veliko Britanijo, v razpravljanjih o gospodarski politiki pa so se zagovorniki merkantilizma spopadali s privrženeci povečevanja gospodarske svobode ter privrženeci odprave plemiških privilegijev in izboljšanja kmečkega položaja.²⁹ Razhajanja so dosegla vrh v času, ko naj bi Kryger opuščal ali že opustil svoja trdo merkantilistična stališča in "moderniziral" svoje ideje. Zdi pa se, da njegov tovrstni razvoj ni bil dovolj hiter in zlasti ne dovolj očiten, saj je leta 1772, ko je bila v Stockholmu "kraljeva revolucija" in je prestol zasedel ljubljenee pariških razsvetljenskih salonov Gustav III., ki je znova ntrdil kraljevo oblast in uvedel skandinavsko različico razsvetljensko-reformnega režima,³⁰ Kryger skupaj s številnimi drugimi visokimi državnimi uradniki "starega reda" izgubil svoje mesto in svoj položaj. Upokojuen je lahko v zadnjih letih življenja (umrl je leta 1777) le nemočno opazoval, kako je novi švedski suveren v gospodarski politiki uresničeval tudi ideje, ki jih je (med drugim v obeh ljubljanskih spisih) zastopal sam. Švedska je po zgledu francoske Turgotove politike leta 1774 najprej uvedla začasno svobodo prodaje žita; leto pozneje je razglasila svobodno trgovino z žitom v nekaterih provinciah in na Finskem, (ki je bila tedaj del Švedske), leta 1780 pa je končno sprejela odločitev o svobodni žitni trgovini za vse državno ozemlje.³¹ Hkrati je še naprej ščitila in podpirala neagrarno, obrtno in manufakturno proizvodnjo, posebno skrb pa je posvetila tudi graditve prometne mreže (cest in vodnih kanalov), ki naj bi pospešila notranje kroženje blaga in trgovino.

Nesrečni švedski gospodarski pisec in uradnik ni imel pri tem nobene besede več in je po nekaterih mnenjih v tujini splah objavljaj zato, ker so mu bila doma vrata zaprta.³² Članek o "žitni trgovini" je za glasilo kranjske kmetijske družbe verjetno napisal še pred izgubo službe in položaja, saj je kranjska kmetijska družba na-

²⁵ Gl. Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Prvi svezak, Informator, Zagreb 1975, str. 303-310.

²⁶ T. Hočevar, nav. delo, str. 40.

²⁷ Švedski gospodarski zgodovinar Lars Herlitz v pismu avtorju članka 29. aprila 1996.

²⁸ Prav tam, Gl. tudi: T. Hočevar, nav. delo, str. 34.

²⁹ Čedomir Popov, *Gradjanska Evropa*, Prva knjiga: Osnovi evropske istorije XIX. veka, Matice srpska, Novi Sad 198, str. 188.

³⁰ François Bluche, *Le despotisme éclairé*, Pluriel-Fayard, Paris 1993, str. 295-305.

³¹ Prav tam, str. 303-304.

³² Kot op. 27.

gradno vprašanje razpisala že leta 1771 in nato nagrado razglasila v zadnjih dneh leta 1772. Drugi članek o razmerju med količino denarja, številom prebivalstva in količino hlaga v državi pa je skoraj gotovo pripravil pozneje, čeprav naj bi bil tudi ta tesno povezan s švedskimi gospodarskimi in političnimi razmerami. Švedska si je namreč v letih od 1745 do 1776 prizadevala svoj monetarni sistem utemeljiti na papirnatem denarju, ki pa je zaradi inflacije ves čas izgubljal vrednost. V šestdesetih in sedemdesetih letih je bilo zato vprašanje o rastoči količini denarja, rastočih cenah (torej inflaciji) ter upadajočem obsegu blaga in proizvodnje eden najbolj žgočih problemov švedskega gospodarstva in predmet "vročih" diskusij.³³ In če se z vidika tega, kar o Krygerju (danes) veino, še enkrat vrnem k njegovemu prvemu članku v "Sammlung nützlicher Unterriechte", lahko tudi njegova tamkajšna sporočila zagledamo v bolj določni in jasni luči. Kryger v spisu sicer res govori o kmetijstvu, (saj je to tudi njegova tema) in se obširno in gostobesedno zavzema za kar največjo državno podporo proizvodnji žita in drugih kmetijskih pridelkov, toda njegovo razpravljanje je pravzaprav bolj kot slavo-spev agrarnim dejavnostim apologija trgovine. Kryger zagovarja popolno svobodo žitne trgovine, ker je prepričan, da bodo trgovci v iskanju zasluzka in dobička bolj kot država s katerimi koli drugimi ukrepi - naj bo na nacionalnem, državnem, ali pa širšem, meddržavnem in mednarodnem trgu - zagotovili ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem. Trgovci pač lahko po mnenju švedskega avtorja edini poskrhijo, da bo žito z ohmočij, pokrajin ali držav, kjer ga je dovolj, pravočasno in po zmerni (srednji) ceni prišlo na trg v dežele, v kateri ga primanjkuje.

Švedski "ekonomist" zato odklanja kakršno koli deželno ali državno poseganje v trgovino z žitom (in drugimi kmetijskimi izdelki), tudi ustanavljanje javnih kašč in skladišč, v katera hi žito hranili, ko je cena nizka in ga nato poslali na trg, ko se bo zvišala (takšne rezerve se mu zdijo koristne le, kolikor gre za pomoč revežem). "Nizko srednjo ceno" lahko - kot trdi - zagotovita le "konkurenca" velikega števila kupecev in prodajalcev, zlasti pa seveda svobodna trgovina, ki trgovcem omogoča, da nemoteno uresničuje svoj "interes" in išče svoj dobiček.³⁴ Pri tem ga "nizka" in "stabilna srednja cena žita" nikakor ne zanima le zato, ker hi bil posebno naklonjen kmetijstvu, temveč zato, ker cene žita vplivajo na cene vseh živil, rast cen živil pa povzroča rast mezd in draži vso preostalo proizvodnjo. V tej luči je po Krygerju tudi jasno, da se trgovci pri trgovanju s žitom ne vedejo nič drugače kot pri trgovanju s katerim koli drugim hlagom, to pa pomeni, da je treha trgovcem in trgovini v

splošnem dati kar se da proste roke. "Če vlada v trgovini svohoda, se trgovina ohnaša na isti način kot morska plima in oseka," heremo v prvem Krygerjem ljubljanskem "eseju". "Višek dodeljuje tistemu, ki trpi pomanjkanje, in to toliko časa dokler ni zopet ustvarjeno ravnotežje..."³⁵ Če v drugem Krygerjevem ljubljanskem eseju - kot je opozoril Hočevar - ni "ex-plicite" navzoča teza o "avtomatskem mehanizmu" ali "nevidni roki", je v prvem, to je v njegovem razmišljanju o trgovini skoraj ni mogoče spregledati. Vseeno Krygerjev "laissez faire" sam zase še ne pomeni njegovih simpatij za "fiziokratizem". Kot je znano, so bolj ali manj "svobodno trgovanje" že zagovarjali tudi "pozni" ali "t. i. reformni merkantilisti", pa tudi nekateri drugi predhodniki fiziokratizma in liberalizma. Med njimi se zdi v zvezi s Krygerjem posebej zanimiv Pierre Boisguillebert (1646-1714), po rodu plemič in sorodnik znamenitega francoskega dramatika Corneilla, po svojih upravnno-delovnih zadolžitvah pa visok finančni uradnik oz. intendant francoskega kralja Ludvika XIV. Boisguillebert je bil oster kritik enostranske francoske merkantilistične politike, zagovornik gesla "laissez faire à la nature" ter (med drugim) odkrit obhudovalce kralja Henrija IV. in njegovega ministra Sulyja, ki sta ju v svojih spisih omenjala tudi Kryger in Grisellini.³⁶

Kot je leta 1967 ugotovila Ena Umek, se v nagrajenih razpravah J. F. Krygerja in F. Grisellinija v "Sammlung nützlicher Unterriechte" poleg nekaterih fiziokratskih jasno izrazijo ideje "prehodne dohe med merkantilizmom in fiziokratizmom", to je "strnje t. i. "reformističnih merkantilstov".³⁷ Vnovično hranje obeh Krygerjevih in Grisellinije razprave ter Krygerjevi življenjski podatki potrjujejo tak sklep, hkrati pa omogočajo, da sliko nazorov in predstav obeh avtorjev še nekoliko izostrimo. Zdi se namreč, da je med Krygerjem in Grisellinijem vseeno očitna in pomembna razlika. Kryger ostaja v svojem ljubljanskem pisanju, pa tudi v svojem švedskem delu še vedno merkantilist, ki se sicer zhlizuje z nekaterimi razsvetljenskimi oz. zgodnjeliberalnimi idejami, ki pa ne kaže vidnejših simpatij za fiziokrate in njihovo učenje. Pri Griselliniju pa je drugače. O Grisellinijevih simpatijah za fiziokratizem in fiziokratske pisce ni dvoma, čeprav je morda glede nekaterih njihovih stališč še negotov in zadržan. V nasprotju s Krygerjem, ki v svojem zagovoru svohodne žitne trgovine govori predvsem o trgovini in njeni skoraj vse-mogočni sposobnosti, da - če ji ne stojijo na poti nobene ovire - zagotavlja ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem, s tem pa tudi stabilne cene, je za Grisellinija nesporno kmetijstvo med najpomembnejšimi, če ne sploh najpomembnejša

³³ Prav tam.

³⁴ J. F. Kryger, naslov članka isti kot Grisellinijev (gl. op. 13), "Sammlung..." III, 1776, str. 6 in dalje.

³⁵ Prav tam, str. 21.

³⁶ O. Blagojevič, nav. delo, str. 93-95.

³⁷ E. Umek, Usmerjenost..., cit. v op. 1, str. 150.

gospodarska panoga. To za gospodarske zgodovinarje seveda samo po sebi še ni dovolj za opredelitev Grisellinija kot fiziokrat, saj - kot piše švedski zgodovinar Lars Herlitz posebnost fiziokratov ni v tem, da opozarjajo na poseben pomen kmetijstva, temveč v tem, da se zavzemajo za "kapitalistično kmetijstvo" ali bolje: za "kmetijski kapitalizem".³⁸ Toda če nismo doktrinarno natančni, lahko vseeno rečemo: Kryger nastopa v glasilu kranjske kmetijske družbe s pozno oz. "reformno" merkantilističnimi, celo zgodnjeliberalnimi stališči, medtem ko zastopa Grisellini fiziokratska.

S tega vidika pa se zanimivo odpira tudi drugo vprašanje - to je vprašanje o odločilni odbora kranjske kmetijske družbe, da podeli prvo nagrado merkantilistu Krygerju, drugo oz. "le" pohvalo pa fiziokratu Griselliniju. Za določnejši odgovor nanj nimamo ustreznega gradiva. Vseeno se zdi skoraj nesporno, da je bilo Krygerjevo razmišljanje o svobodi žitne trgovine, ki se je navezovalo na merkantilistično dediščino, bližje tradiciji avstrijskih kameralistov in gospodarski politiki avstrijskega vrha kot Grisellinijevo sklicevanje na francoske razsvetljence in fiziokrate. Tako je Kryger dobil prvo nagrado in častno člansvo prav zato, ker (še) ni bil fiziokrat, Grisellini pa je pristal na drugem, ker je bil fiziokratom že preblizu.

ZUSAMMENFASSUNG

DER SCHWEDISCHE MERKANTILIST J.F. KRYGER IN DER ZEITSCHRIFT DER LANDWIRTSCHAFTS-GESSELLSCHAFT FÜR KRAIN IM 18. JAHRHUNDERT

Der Autor weist in seinem Beitrag auf die Abhandlung E. Umeks über die Landwirtschaftsgesellschaft für Krain des 18. Jahrhunderts und ihre Publikationen hin. Dabei geht er - ähnlich wie E. Umek im Jahre 1967 - vor allem auf die zwei Aufsätze des schwedischen Wirtschaftlers J.F. Krygers und auf das Schriftstück des Sekretärs der Landwirtschaftsgesellschaft in Venedig F. Grisellini ein. Alle drei sind im 3. und 4. Band der Publikation der Landwirtschaftsgesellschaft für Krain unter dem Titel *Sammlung nützlicher Unterrichte* im Jahre 1776 bzw. 1779 erschienen. Laut E. Umek waren für alle drei Aufsätze spätmerkantilistische, teilweise bereits physiokratische

Ansichten charakteristisch. Aufgrund der späteren Abhandlung von T. Hočevar und näheren Angaben über Leben und Werk J.F. Krygers ergänzt und erweitert der Autor des vorliegenden Beitrags dieses Urteil. Aus dem neuen Quellenmaterial geht nämlich hervor, daß Kryger Merkantilist war und blieb, während Grisellini tatsächlich mit dem Physiokratismus liebäugelte. Die Entscheidung der Landwirtschaftsgesellschaft für Krain, Kryger den ersten Preis, Grisellini aber den zweiten Preis zu verleihen, legt davon Zeugnis ab, daß ihre Mitglieder und die österreichischen Behörden in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts noch mißtrauisch und zurückhaltend gegenüber dem Physiokratismus waren, standen sie doch den Ideen des reformierten Merkantilismus oder sogar des frühen Liberalismus näher als die der französischen Physiokraten, auf welche sich Grisellini berief.

SUMMARY

SWEDISH MERCANTILIST J.F. KRYGER IN THE GAZETTE OF THE CARNIOLAN AGRICULTURAL SOCIETY OF THE 18th CENTURY

In his article the author draws attention to the articles of E. Umek about the Carniolan Agricultural Society in the 18th century and her publications. Not unlike Umek in her articles from 1967, the author focuses particularly on two contributions by the Swedish economist J. F. Kryger and an article by F. Grisellini - a secretary to the agricultural society in Vennice. All three papers were published in Volume 3 and 4 of the society's publication "Sammlung nützlicher Unterrichte" in 1776 and 1779. In Umek's opinion all three papers were characterised by late mercantilist, and partly physiocratic views. Based on an article written by T. Hočevar at a later date and on more detailed information on the life and work of J. F. Kryger, the author, however, slightly supplements and expands Umek's evaluation. As proved by new documents, Kryger had always been a mercantilist, while Grisellini, on the other hand, also took some interest in physiocratic doctrines. The decision made by the Carniolan Agricultural Society to grant the first award to Kryger, and the second award i.e. the commendation to Grisellini shows that its members and the Austrian authorities in the 1770s still felt a certain amount of distrust towards and had reservations about physiocratic doctrines, since the ideas of reformed mercantilism or even early liberalism were much more acceptable to them than those of the French physiocrats propagated by Grisellini.

³⁸ Lars Herlitz, *Ideas of Capital and Development in Pre-Classical Economic Thought: Two Essays*, Institute of Economic History, University of Göteborg, Report 7, Göteborg 1989, str. 26.